

10. Звіряка А.І., Касяненко І.І. Методичні рекомендації щодо визначення ландшафтних об'єктів культурної спадщини (культурних ландшафтів). Проект / Офіційний інформаційний ресурс Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=17&itemID=335>.
11. Водзинський Є.Є. Охорона ландшафтів як складова збереження культурної спадщини // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Вип. 5. – К.: Фенікс, 2010. – С. 301–317.
12. Верюжский Н.А. Мореходная астрономия: Теоретический курс. — М. : РКонсульт, 2006. — 164 с.

Аннотация

Рассмотрены вопросы сохранения исторических панорам как компонента городского культурного ландшафта. Отмечена необходимость смены подходов к охране панорам. Предложено ввести в памятничноохранное законодательное поле панораму как объект культурного наследия.

Ключевые слова: историческая панорама города, культурный ландшафт, сохранение культурного наследия.

Annotation

The questions of preservation of historical panoramas as a component of the urban cultural landscape are considered. Noted the need to change approaches to protection of the panoramas. Offered to enter into the legislative field panorama as an object of cultural heritage.

Keywords: historical panorama of the city, cultural landscape, conservation of cultural heritage.

УДК 726.1

Бачинська О. В.

старший викладач

каф. інформаційних технологій в архітектурі КНУБА

КАРАЇМИ І ЇХ МОЛИТОВНІ БУДИНКИ КЕНАСА

Анотація: в статті розглядається еволюція архітектури караїмських храмів – кенаса.

Ключові слова: кенаса, архітектура, еволюція, стиль.

Караїми – нечисленний народ України, який має своєрідну архітектуру. Особливо цікаві їх сакральні споруди – кенаса, архітектурне рішення яких презентує культуру караїмів.

В сакральній архітектурі караїмів досліджувалися історія будівництва окремих споруд, таких як кенаса в Києві, збудована архітектором В. Городецьким. Еволюція сакральних споруд в цілому раніше не досліджувалася.

Метою дослідження є еволюція формування караїмських сакральних споруд – кенаса.

Караїми – один з малочислених народів землі, який проживає на території України. Вважають, що цей народ має тюрське походження і належить до алтайської сім'ї. Він сформувався внаслідок змішування тюрків з місцевим осілим населенням Криму, що підтверджують антропологічні дослідження. Але досі в літературі фігурують інші версії його походження, які теж мають доказову базу. В караїмів є своя мова і традиції, самобутня культура, самостійна релігія. Окрім України караїми проживали і в інших державах. В Україні їх батьківщиною був Крим, і саме тому разом з українцями вони є корінним народом в нашій державі (рис. 1) [5; 6; 7].

Перші згадки про караїмів у Криму відносяться до XIII ст. у зв'язку з закладанням молитовного дому – кенаса в м. Кафа (суч. м. Феодосія у Криму). Спочатку караїми компактно проживали в кордонах Кирк'єрського князівства. У XIII ст. за запрошенням короля Даніїла Галицького караїми з Криму розселилися в м. Галич і м. Луцьк, а у кінці XIV ст. частина караїмів Криму переїхала в Троки (суч. м. Трокай, Литва) – резиденцію великого князя литовського Вітовта під Вільном (суч. Вільнюс), де виконувала роль особистої охорони литовського князя. В складі Кримського ханства караїми мали привілеї – займали відповідальні посади, карбували свою монету, мали внутрішнє самоуправління. В Російській імперії караїми також мали привілеї, надані корінному руському населенню [5; 6; 7].

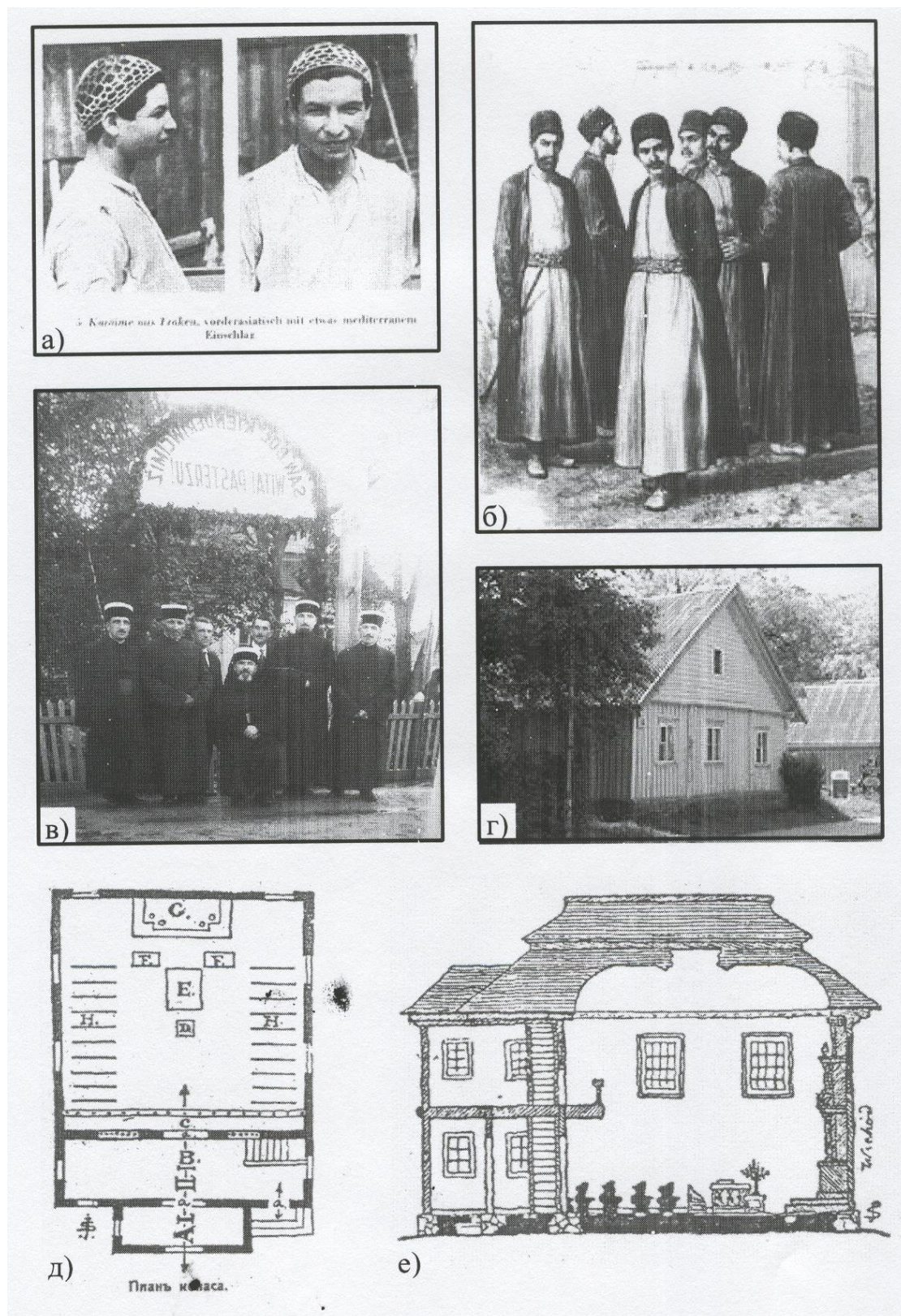

Рис. 1. Караїми та їх культура: а) караїм – риси обличчя; б) караїми – чоловіки в традиційному одязі; в) газзани – священнослужителі в храмі караїмів; г) традиційний будинок караїмів з трьома вікнами – вікно для Бога, для сім'ї та для князя литовського, м. Трокай, Литва; д-е) структура храму караїмів – кенаса, план та розріз кенаса в м. Луцьк.

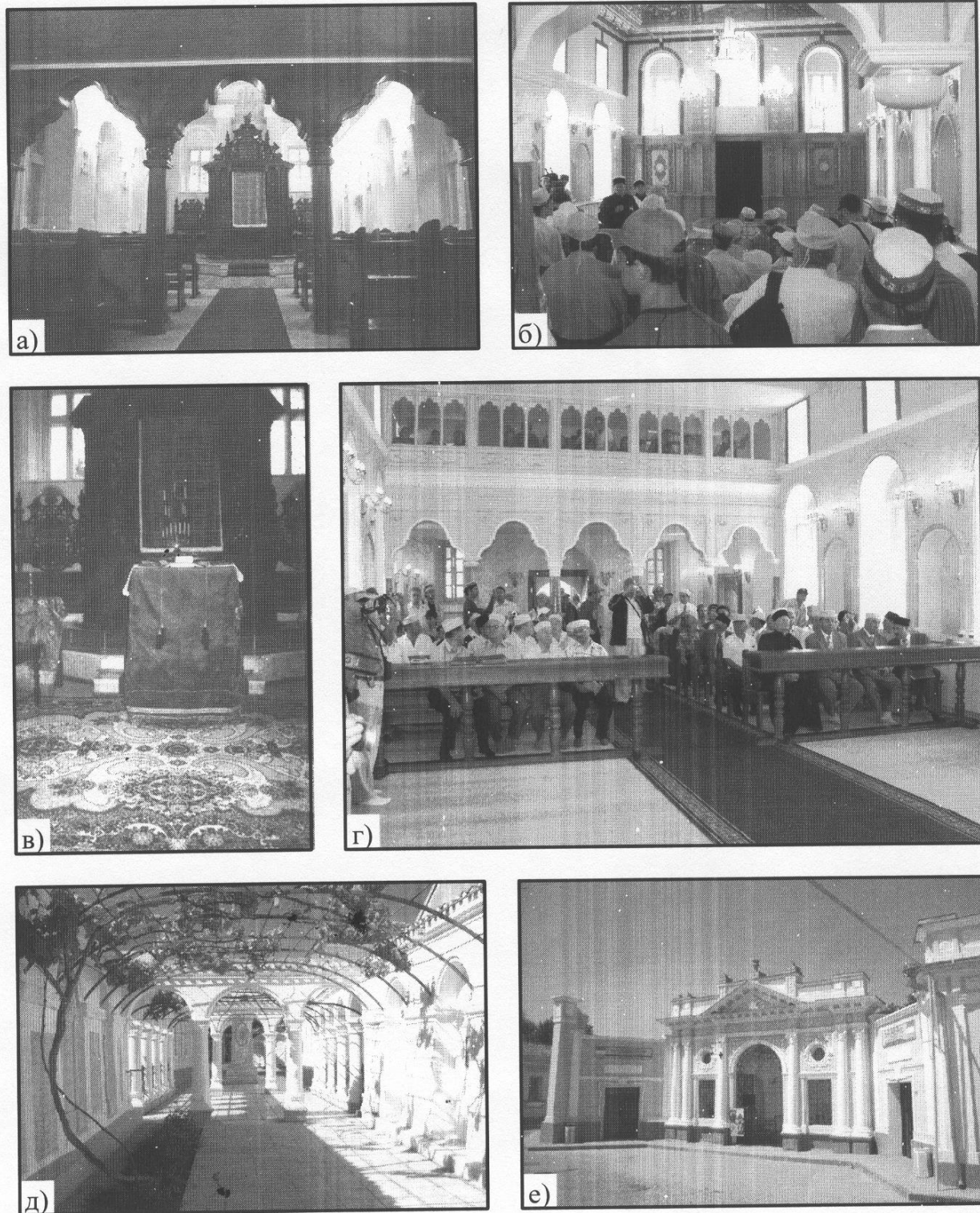

Рис. 2. Внутрішній вигляд кенаса (відреставрований історичний комплекс і сучасний духовний центр караїмів в м. Євпаторія): а) інтер'єр Малої кенаса; б) інтер'єр Великої кенаса; в) вівтар Малої кенаса; г) місця для сидіння і балкон Великої кенаса; д) внутрішні дворики між Малою та Великою кенаса; е) вхід до Малої та Великої кенаса і їх двориків.

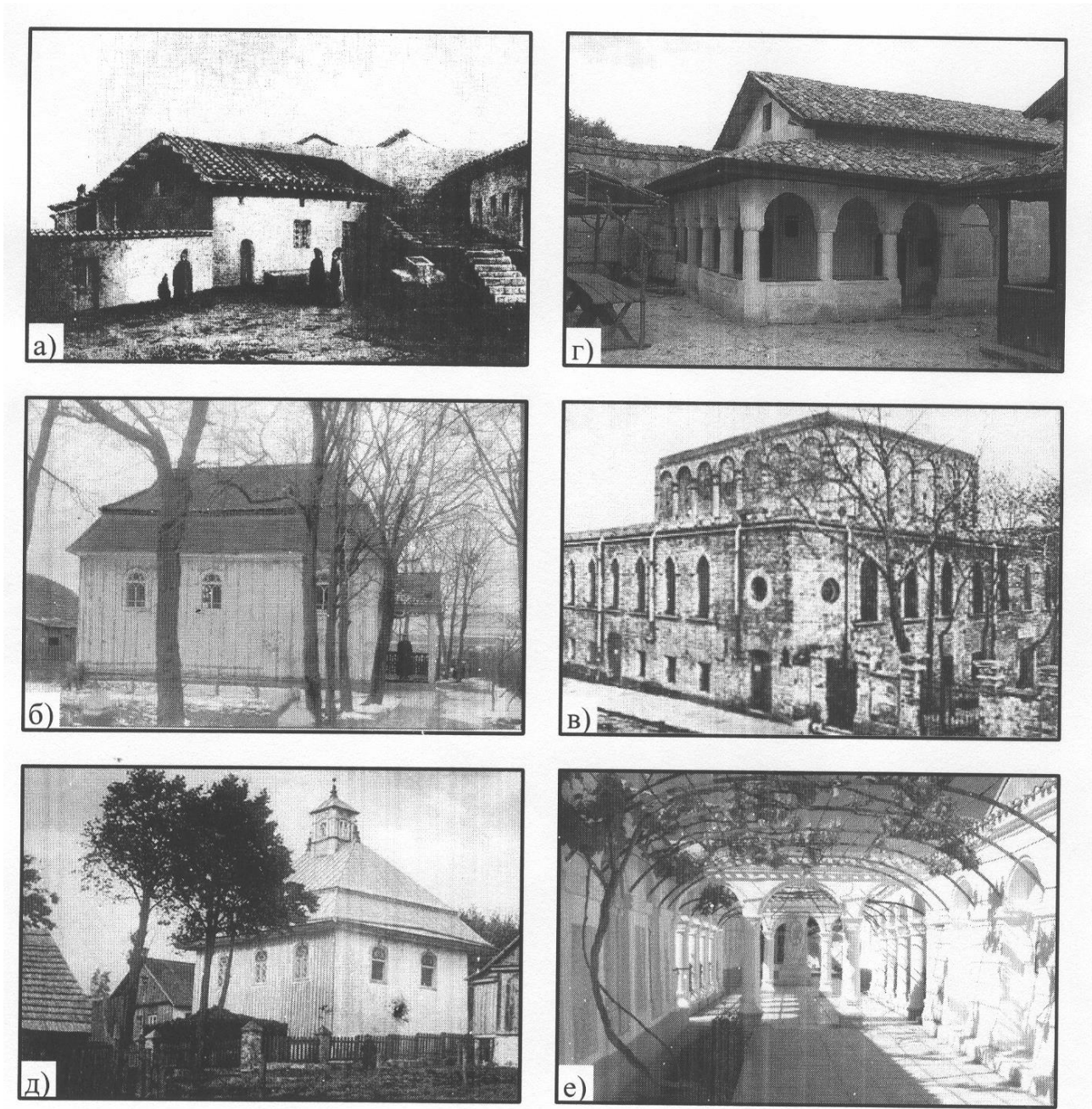

Рис. 3. Історичний розвиток кенаса: а) кенаса у Феодосії, 1292 р.; б) кенаса у Чуфут Кале, кінець XIV ст.; в) кенаса у Луцьку, приблизно XVI ст.; г) кенаса у Тернополі, кінець XVII ст.; д) кенаса у Тракаї, Литва, XVIII ст.; е) двори кенаса у Євпаторії, початок XIX ст.

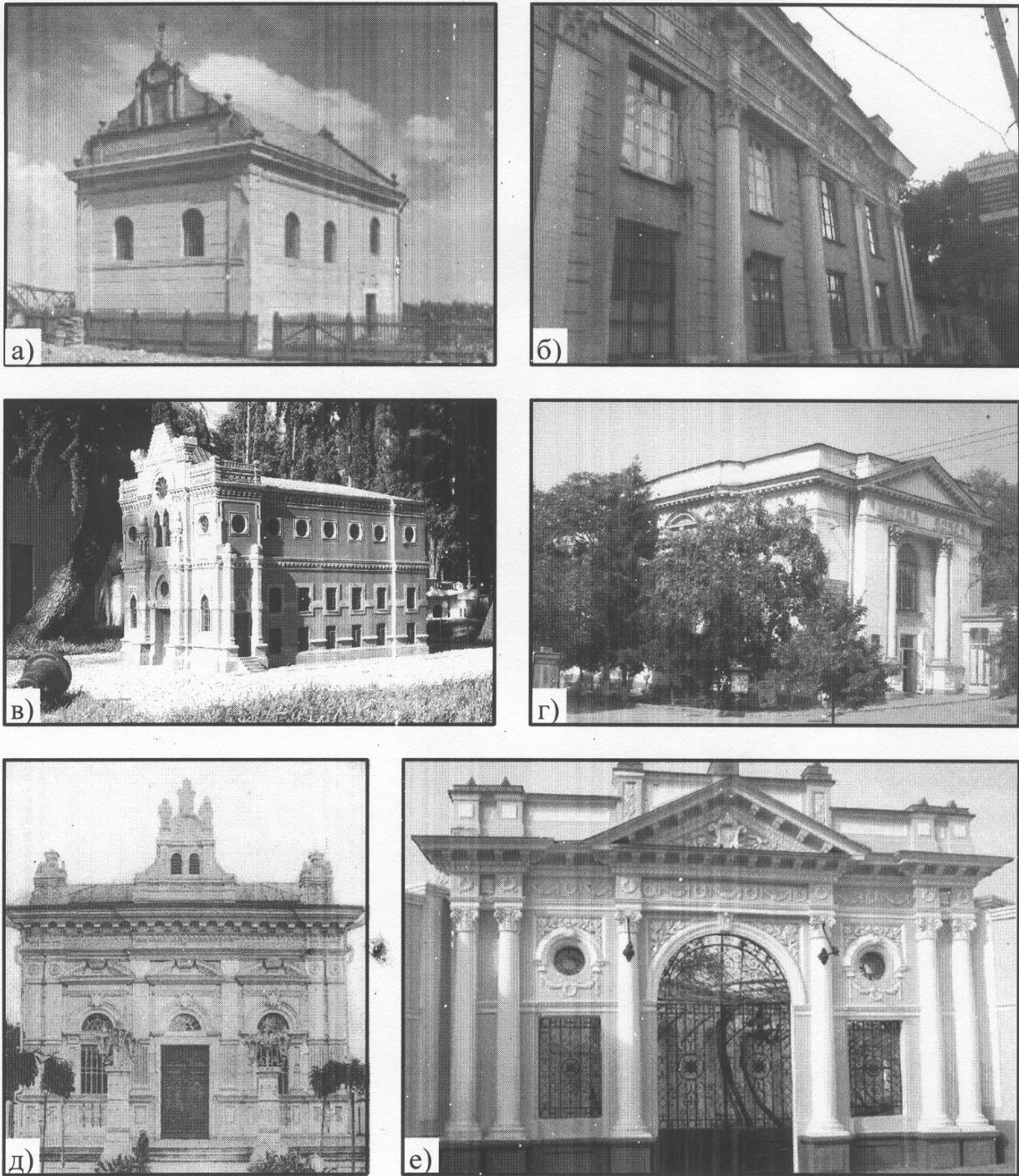

Рис. 4. Історичний розвиток кенаса: а) кенаса у Галичі, 1830 р.; б) кенаса у Харкові, 1891-1893 рр.; в) кенаса у Сімферополі, 1891-1896 рр.; г) кенаса у Севастополі, 1896-1908 рр.; д) кенаса у Бердянську, 1899 р.; е) вхід до кенаса у Євпаторії, 1900 р.

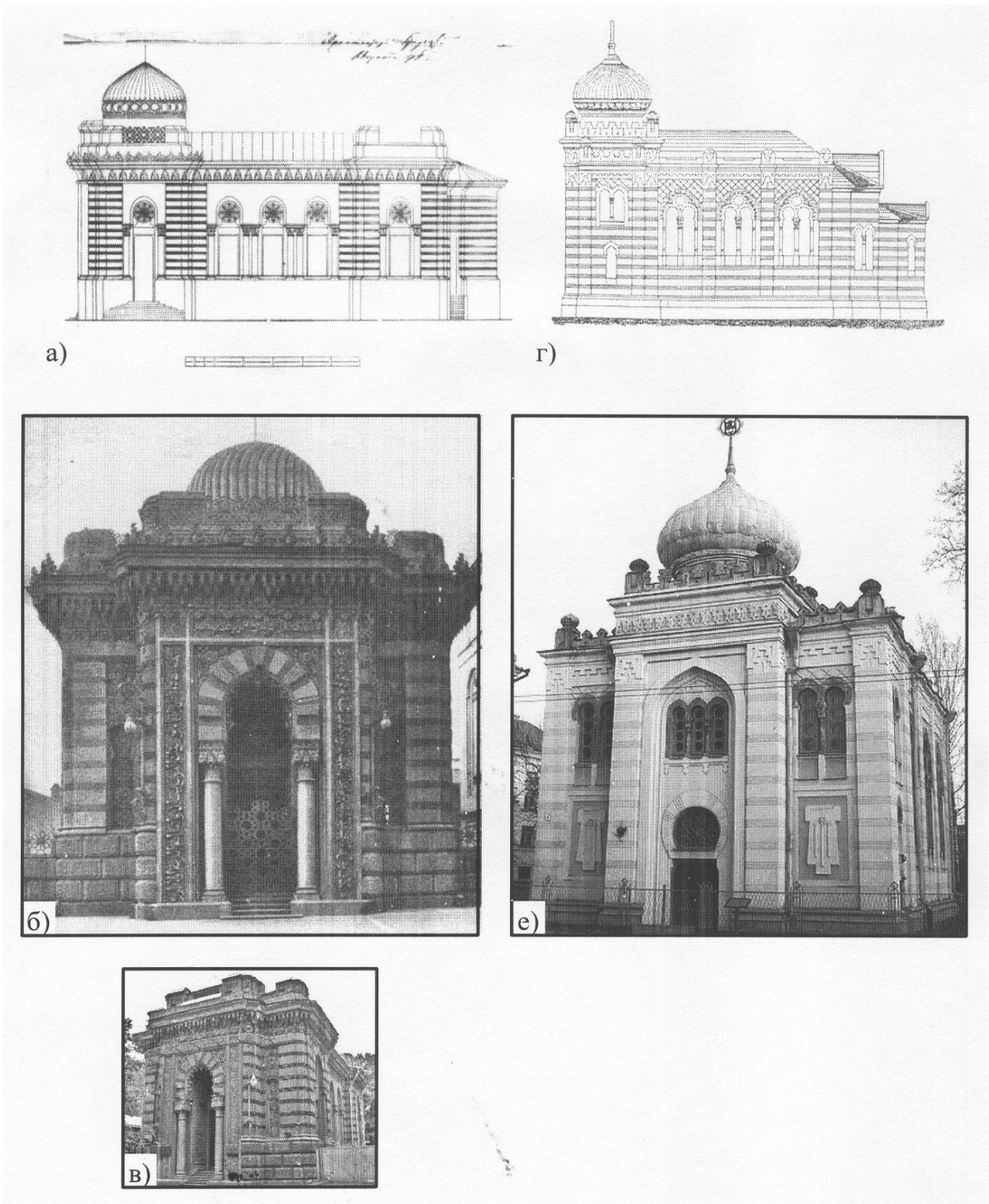

Рис. 5. Історичний розвиток кенаса: а-в) кенаса в Києві, 1898-1902 рр.; а) креслення бічного фасаду; б) історична фотографія головного фасаду; г) сучасний стан кенаса; д-е) кенаса у Вільнюсі, Литва, 1908-1923 рр.; д) креслення бічного фасаду; е) фотографія головного фасаду, сучасний стан.

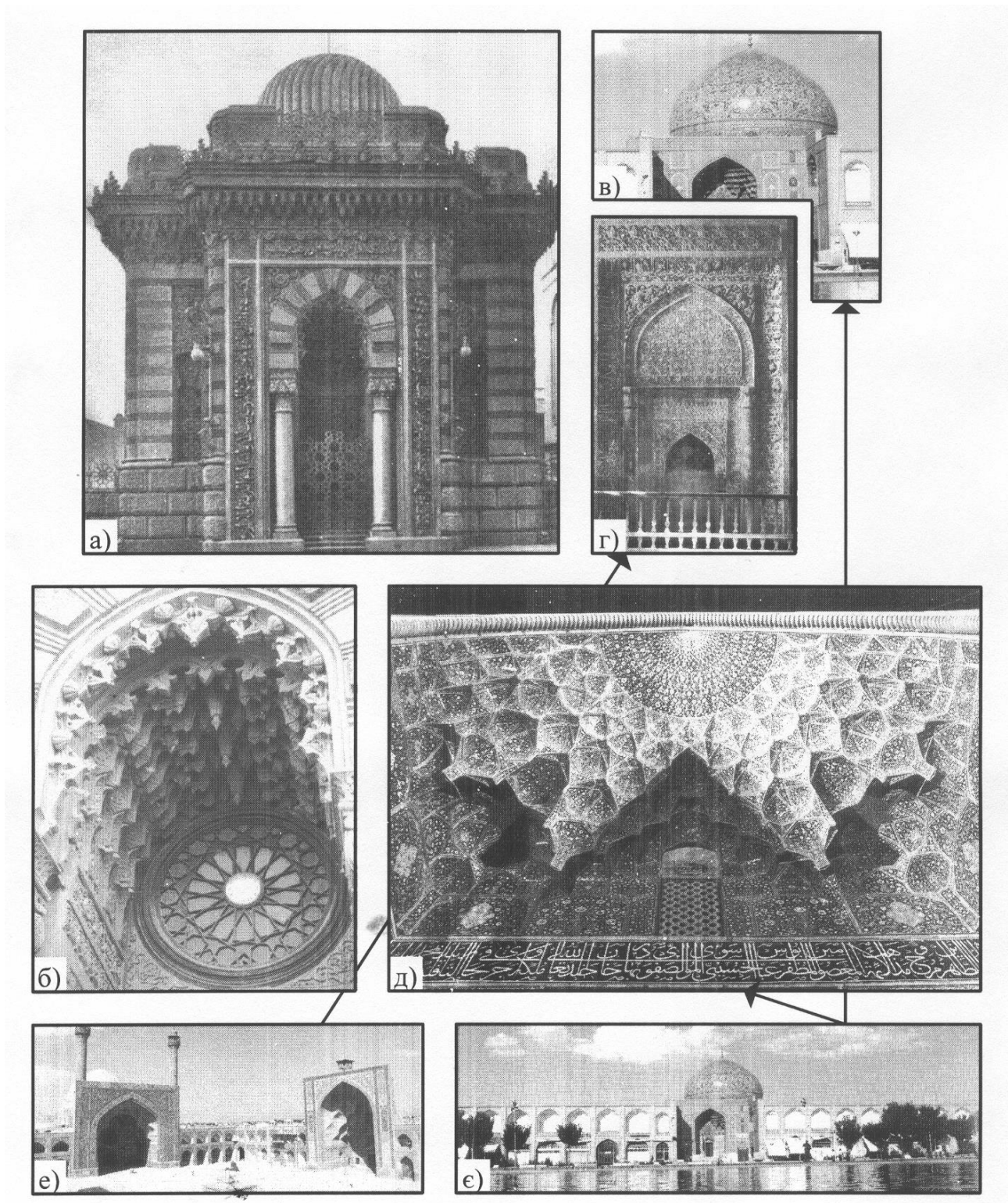

Рис. 6. Порівняльний аналіз архітектурних форм кенаса в Києві та мечетей Ісфахану, Іран: а-б) кенаса в Києві; а) історична фотографія головного фасаду; б) сталактити порталу кенаса; в-є) мечеті Ісфахану, Іран; в) баня мечеті, Ісфахан; г) ніша-міхраб мечеті Ісфахану; д) сталактити порталу мечеті Ісфахану; е-є) мечеті, загальний вигляд, Ісфахан, Іран.

Релігія караїмів – монотеїстична і базується на Старому Заповіті, але внаслідок сусідства з християнами і мусульманами запозичила в них певні елементи. Там, де розселялися караїми, вони будували свої сакральні споруди – кенаса. Нажаль частина їх була знищена за радянських часів, інші використані не за призначенням, внаслідок чого їм нанесена велика шкода. Головним духовним центром цього народу упродовж всієї історії проживання залишався Крим: спочатку – м. Мангуп, з XV по XIX ст. – м. Чуфут Кале, населення якого майже повністю складалося з караїмів, зараз м. Євпаторія. Таким чином, найдавнішим культурним і духовним центром караїмів України є Кримський півострів. Найбільшою общиною у середньовіччі була саме кримська, яка підтримувала зв'язки з іншими. Саме в Криму проживав духовний лідер караїмів – Гахан, обраний на цю посаду. Внаслідок розселення з'явилися вторинні історичні центри на Волині – м. Галич та Луцьк, у Литві – м. Тракай та Вільнюс [5; 6; 7]. Наразі найбільша громада караїмів зараз проживає в Ізраїлі – біля 20 тис. караїмів, які почувають себе там цілком природно. Туди перебралися караїми з інших східних країн. Але кримські караїми не визнають свою спорідненість з євреями, хоча багато з них виїхало в Ізраїль.

Сакральна споруда караїмів – кенаса, назва походить з івриту від «бейт-кнесет», що означає «будинок зборів». Термін не відмінюється. Будинок схожий на синагогу, тому кенаса часто ще називають караїмська синагога. Будівля має вигляд базиліки, орієнтованої по осі північ – південь. Структура сакральної споруди караїмів складається з великого залу, розділеного на три частини. Головна частина споруди розташована з півдня – це вівтар – гехал, розташований на подіумі, над яким священнослужитель газзан здійснює богослужіння над ковчегом зі свитками Тори. Центральна, найбільша частина – шулхан, призначена для дорослих чоловіків, які молилися стоячи та на колінах. Саме тому середня частина кенаса раніше застеляли килимами, але у сучасному варіанті заставляють лавами. Ближче до входу розташовується мошав-зекенім, частина з лавками для людей похилого віку. Над ним нависає заграований балкон для жінок, звідки вони можуть спостерігати за богослужінням. З півночі будівля має переддень або коридор – азар, де збираються люди похилого віку перед молитвою. Кенаса могли ділитися на соборні, де відбувалися богослужіння у святкові дні, і малі, де служили в будні дні (рис. 2) [9; 10; 11]. Будівлі кенаса внаслідок розташування всередині балкону були доволі високими, тобто фактично двоповерховими. В основному мали скатні дахи без бань. Зовні для споруд характерні більш прості форми, на противагу оформленню інтер'єру, який відрізняється багатством оздоблення (рис. 2).

Зовнішній вигляд храму кожної релігії має свої характерні форми, риси, деталі, за ним можна визначити не тільки його функцію, але й до якої релігії він

відноситься. Найдавніше зображення караїмської кенаса – малюнок споруди з Феодосії [17]. На малюнку можна побачити, що караїмський храм зовні мав вигляд звичайного будиночка під скатним дахом з маленькими прямокутними віконечками. У кенаса з Луцьку [8] з'явився скатний дах з двох частин – верхньої і нижньої; додалися арки у віконцях; у кенаса з Тракая [4] – невеличка башта на даху. Кримські кенаса з Чуфут-Кале [1], Євпаторії [15] прикрасили арочними галереями. З'явилися деталі на трикутному фронтоні кенаса з Галича [3]. Відзначився на храмах караїмів офіційний архітектурний стиль Російської імперії – у їх зовнішньому вигляді почали використовувати ордери та їх складові – карнизи, прикраси, будівлі стали більш високими, на два поверхи, як у кенаса з Харкова [14]. При утворенні образу з'явилися нові деталі, такі як круглі вікна, гострокутні та підковоподібні арки. Але разом з тим необхідно відзначити намагання архітекторів зберегти образ старовинних караїмських храмів у вигляді рядів вікон, трикутного фронтона у спорудах Сімферополя [13] та Севастополя [19]. Кенаса у Бердянську [16] та вхід до кенаса у Євпаторії [15] демонструють багатство деталей. Але все одно у караїмських храмах не були утворені форми, які б давали змогу з першого погляду розпізнавати у споруді саме храм караїмів.

Незвичне архітектурне рішення сакральної споруди караїмів народилося у м. Києві завдяки видатному архітектору В. Городецькому. Київська кенаса – одноповерхова, але новаторським рішенням у споруді було розміщення бані над вхідною частиною замість трикутного фронтона, виділення незвичними прийомами вхідного portalу і взагалі використання дивовижного стилю для утворення образу споруди. Цей стиль ще з початку ХХ ст. визначали як арабомавританський. Пізніше за такими ж принципами – з банею над входом у східному стилі була збудована кенаса у Вільнюсі [2]. Після цього будівництво храмових споруд караїмів припинилося з причини настання радянського періоду. У сучасний час нові об'єкти не зводяться, першочерговими задачами нечисленних караїмів стає відродження та реставрація збережених споруд. Прототипом київської кенаса виявилися мечеті Ісфахану. Саме з Ірану В. Городецький взяв окремі елементи, як ідеї для створення образу храму. Схожість київської кенаса була виявлена з двома мечетями Ісфахану [20]: в оформленні ніші-міхрабу однієї з мечетей; у формі бані, сталактитів та візерунку на внутрішній поверхні половини бані вхідного portalу другої мечеті. Вхідний портал київського храму караїмів має ті ж самі композиційні особливості, що і ніша-міхраб однієї з мечетей: надписи в'язю у вигляді букви «П», невисокі колонки навколо ніши, завершення у вигляді арки із загостреним кінчиком, навіть заповнення куточків навколо арки квітковим орнаментом (рис. 6). У європейській традиції спорудження сакральних будівель

бані розташовувалися над важливими частинами храму – по центру, над перехрестям повздовжніх та поперечних нефів, над вівтарем. У традиції мусульманського Ірану баня розміщувалася за іншим принципом – над вхідною частиною. Саме такий прийом і вибрав В. Городецький для того, щоб прикрасити київську кенаса. Оформлення внутрішньої поверхні бань сталактитами на території Ірану виникло з дуже давніх будівельних технологій, внаслідок чого поверхня отримувала вигляд огранених дорогоцінних каменів. Варіантів такого оформлення безліч, але вдалося знайти вхідний портал, утворений половиною бані (характерний для Ірану прийом), з елементами схожими з київською кенаса – у вигляді букви «Y». Внутрішня поверхня цієї половини бані, окрім сталактитів, має завершення у вигляді півкола з дрібними візерунками (рис. 6). Кругле вікно входу київської кенаса схоже з півколом візерунків з мечеті Ісфахану.

Такому впливу іранської архітектури на творчість В. Городецького повинно бути якесь пояснення. В. Городецький писав, що був мандрівником та заядлим мисливцем. У своїй книзі про африканське сафарі [18] він відзначив, що до 1911 р. вже побував у п'яти екскурсіях, в тому числі вказуючи на відвідини Середньої Азії, Афганістану та Персії. Київська кенаса була закінчена у 1902 р., але враховуючи зацікавленість її творця архітектурною спадщиною Сходу є висока ймовірність того, що свого часу мандруючи по Ірану, він відвідав видатні пам'ятки Ісфахану, однієї з давніх столиць цієї держави.

Таким чином, молитовні будинки караїмів – кенаса, дуже важливі для цього нечисленного народу, бо є центром культури, збереження мови, традицій общини. Оскільки цей народ з'явився нещодавно, за історичними джерелами можна прослідкувати розвиток архітектури їх сакральних споруд. При чіткій внутрішній структурі і надзвичайному багатому оздобленні внутрішнього простору, спочатку архітектурний вид кенаса зовні був дуже простий. Поступово він ускладнювався, у XIX ст. почали будувати кенаса в різних стилях, які були задіяні тоді в місцевій архітектурі. Збудована в Києві талановитим архітектором В. Городецьким на початку XX ст. кенаса мала екзотичні, але легко впізнаванні здалеку форми. В якості прототипу для кенаса В. Городецький обрав форми іранських сакральних споруд внаслідок свого захоплення цією країною. Наскільки ці форми доречні у використанні до споруд караїмів, це велике питання. Але споруда вийшла яскравою, неповторною, зі специфічними формами, в яких вгадується саме образ сакральної будівлі. Цей стиль, народжений генієм Городецького, був підхоплений і у подальшому будівництві кенаса. Нажаль розвиток караїмської сакральної архітектури був перерваний у радянський час і наразі увійшов в русло відбудови і реставрації існуючих об'єктів.

Список використаних джерел:

1. Караимские кенаса: Джуфт-Кале (Чуфут-Кале) [Електронний ресурс] // Virtual Karaim Museum: Виртуальный караимский музей [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.caraimica.org/document/64>. – Назва з екрану (29.06.2012).
2. Караимские кенаса: Кенаса в Вильнюсе [Електронний ресурс] // Virtual Karaim Museum: Виртуальный караимский музей [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.caraimica.org/document/395>. – Назва з екрану (29.06.2012).
3. Караимские кенаса: Кенаса в Галиче [Електронний ресурс] // Virtual Karaim Museum: Виртуальный караимский музей [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.caraimica.org/document/464>. – Назва з екрану (29.06.2012).
4. Караимские кенаса: Кенаса в Тракае [Електронний ресурс] // Virtual Karaim Museum: Виртуальный караимский музей [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.caraimica.org/document/322>. – Назва з екрану (29.06.2012).
5. Караимы (народ) [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BC%D1%8B/33647/karaimes>. – Назва з екрану (29.06.2012).
6. Караимы [Електронний ресурс] // Электронная еврейская энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/article/11972>. – Назва з екрану (29.06.2012).
7. Караимы [Електронний ресурс] // RISU: религиозно-информационная служба Украины [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ru/index/reference/major_religions/~%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BC%D1%8B/33647/karaimes. – Назва з екрану (29.06.2012).
8. Караїмська кенаса (Луцьк) [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Луцька_кенаса. – Назва з екрану (29.06.2012).
9. Кенаса [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.7val.com/wiki/Кенаса>. – Назва з екрану (29.06.2012).
10. Кенаса [Електронний ресурс] // Institute of history of Ukraine, national academy of sciences of Ukraine [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/eng_index.php?l=EHU&verbvar=Kenasa&abcvar=33&bbcvar=14. – Назва з екрану (29.06.2012).

11. Кенаса [Електронний ресурс] // Словopedia – Архітектура і монументальне мистецтво: енциклопедія [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://slovoopedia.org.ua/44/53402/297367.html>. – Назва з екрану (29.06.2012).

12. Кенаса (Київ) [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Кенаса_%28Київ%29. – Назва з екрану (29.06.2012).

13. Кенаса (Сімферополь) [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Кенаса_%28Сімферополь%29. – Назва з екрану (29.06.2012).

14. Кенаса (Харків) [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Кенаса_%28Харків%29. – Назва з екрану (29.06.2012).

15. Кенаси (Євпаторія) [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Кенаси_в_Євпаторії. – Назва з екрану (29.06.2012).

16. Кенасса в Бердянске [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Кенасса_в_Бердянске. – Назва з екрану (29.06.2012).

17. Кенасса в Феодосии [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу:.. – Назва з екрану (29.06.2012).

18. Малаков Д. Архітектор Городецький. – К.: Кий, 1999. – 237 с.

19. Севастопольська кенаса // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Севастопольська_кенаса. – Назва з екрану (29.06.2012).

20. Isfahan. – Iran, Tehran: Yassavoli Publications, 2000. – 168 p.

Аннотация

В статье рассматривается эволюция архитектуры караимских храмов – кенаса.

Ключевые слова: кенаса, архитектура, эволюция, стиль.

The summary

The evolution of architecture of karaite temples - karaite temple is considered in clause.

Key words: a karaite temple, architecture, evolution, style.